

УДК 37.017:124.5:316.32+004.422.322

І. М. Щербакова

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ЦІННІСНИЙ ДИСКУРС В ОСВІТІ В ПЕРІОД ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті розглянуто чинники формування ціннісного потенціалу молоді в інформаційному суспільстві. Проаналізовано роль освіти і виховання у подоланні кризи ціннісних орієнтацій особистості. Досліджено актуальні питання ціннісного дискурсу в освіті, що обумовлені інформаційною революцією і глобалізаційним поворотом історії.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, особистість, ціннісний дискурс в освіті, еталонна модель особистості-громадянина.

Постановка проблеми. Сучасний стан історичного розвитку України характеризується принциповими змінами в житті людей та виникненням гострої необхідності у переоцінці світосприйняття. Це насамперед зумовлено тим, що у своєму практичному житті люди щодня постають перед конкретним вибором життєвих цінностей, світоглядних і поведінкових смислів. У кризових ситуаціях, у період соціальної нестабільності та руйнації мікросоціальних стереотипів люди шукають нетрадиційні форми поведінки для задоволення своїх нагальних потреб. Водночас деструктивні тенденції на рівні функціонування когнітивної сфери суспільної свідомості, спричиняючи відхилення аксіологічних параметрів менталітету на особистісному рівні, сприяють зміні ієрархії життєвих цінностей і самоідентифікації особистості. Зауважимо, що в умовах глобальної світової економічної кризи, негативні явища в політиці та економіці, що супроводжують її, роблять деструктивний вплив на суспільні очікування, на царину соціально-ціннісних орієнтирів, збільшуючи кількість травмотогенних чинників. Виходячи з цього, вважаємо, що для сучасного українського суспільства актуальним є ціннісний дискурс в освіті, який розгортається навколо чинників формування світогляду нинішнього і наступних поколінь. Проте наявність численних підходів до визначення змістовного аспекту поняття «цінність», «ціннісні орієнтації» надає цій категорії дискусійного характеру, особливо з урахуванням деструктивних змін на рівні ціннісно-орієнтаційної спрямованості особистості в умовах кризи ціннісних орієнтацій. Отже, формування цінностей, ціннісного потенціалу особистості в умовах глобалізації та інформаційної революції є актуальним предметом як аксіологічних досліджень, так і ціннісного дискурсу в освіті, який, як зазначає В. Андрущенко, є рухом інтелекту від одного об'єкта до іншого, переходом від одного судження до іншого в осягненні смислу, що існує для людини в актах її взаємодії з іншими людьми [1, 619].

Мета статті – проаналізувати освітньо-виховні чинники формування ціннісного потенціалу молоді в контексті ціннісного дискурсу визначення

основних напрямів освітньо-виховної діяльності у формуванні ціннісно-орієнтаційної єдності зрілої особистості.

Виклад основного матеріалу. Освіта як складне, багатовимірне явище людської культури завжди розгортається як ціннісний дискурс людини і суспільства. Цей дискурс супроводжує все життя людини, має багатовимірний зміст, дозволяє опановувати нові знання, інформацію, досвід і культурні цінності. Ціннісний дискурс в освіті розгортається «...з приводу істини і похибки, добра і зла, красивого і потворного, справедливого і несправедливого, наявного і належного. Сходинами дискурсу дитина оволодіває певною сумою знань, культури та досвіду, навичками і вміннями, формує свою особисту наукову картину світу, світогляд, піднімається до власного розуміння філософії життя, входить в нього у якості людини як особистості і громадянина» [1, 618]. Погоджуючись з автором цієї думки, зазначимо, що на початку перехідного періоду соціально-економічні та політичні реформи, як правило, здійснювалися без урахування сформованих протягом минулих десятиріч культурних і моральних цінностей. Отже, необхідно визнати, що принципові зміни у світогляді, моральних нормах, поглядах на стиль поведінки і спілкування, спосіб життєдіяльності особистості та соціальних груп в умовах сьогодення відбувалися із глибокими внутрішніми та зовнішніми конфліктами. Унаслідок цього переорієнтація на нові цінності та необхідність їх швидкого засвоєння дезорієнтувала значну частину нашого суспільства, спричинила кризу ціннісних орієнтацій, яка особливо болісно позначилася на молоді.

Сучасна аксіологія (від грец. «цінність») вивчає питання, пов'язані з природою цінностей, їх місцем у сучасному соціумі, структурою ціннісного світу особистості. У педагогічному контексті аксіологія постає як наука про цінності освіти, в яких відображено систему норм, принципів та ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент відносин у структурі особистості. Появі аксіології як окремої філософської галузі сприяло введення в науковий обіг терміна «аксіологія», що вперше зробили П. Лапі та Е. фон Гартман на початку ХХ століття. Саме цим терміном науковці позначили новий самостійний розділ філософії, в основі якого лежало вивчення ціннісної проблематики. При цьому, як зазначає Ю. Пелех, науковці оперували поняттям «значущість», яке, на відміну від «існування», не залежить від досвіду й відіграє роль критерію істини в пізнанні. Це, у свою чергу, сприяло філософському опрацюванню ціннісної проблематики, яке розпочалося ще в античній та середньовічній філософії, де питання про цінності було безпосередньо включене у структуру питання про буття, повноту якого для людини розуміли як абсолютну цінність, що виражала одночасно етичні й естетичні ідеали [4, 22-26]. Дотримуючись цієї думки, зазначимо, що розуміння соціально-психологічної природи поняття «цінність», передбачає все, що може цінувати людина, що є для неї важливим і значущим. Вважаємо за потрібне також відзначити, що зміни у ціннісній парадигмі внаслідок впливу

соціокультурного середовища, економічних і політичних чинників останнім часом спричинили докорінну смисложиттєву переорієнтацію людей.

У психолого-педагогічних дослідженнях цінності співвідносять з бажаннями, потребами та ідеалами особистості. Цінності постають як те, що людина цінує в житті, навколишньому світі, людях, матеріальній і духовній культурі, як те, чому вона надає особливого значення. Саме тому основним завданням сучасної педагогіки і психології виховання (найважливішої складової педагогічної психології) є дослідження закономірностей активного і цілеспрямованого формування особистості людини, що певною мірою обумовлено конкретними матеріальними і духовними потребами суспільства. М. Боришевський звертає увагу на те, що саме суспільство визначає зміст і завдання виховання людини, формування її світогляду, ідейно-політичних і моральних переконань, життєвої позиції молоді [2, 369]. На нашу думку, система цінностей людини тісно пов'язана із соціально-економічними перетвореннями в суспільстві і відображає стан її потребово-мотиваційної сфери, адже саме суспільство є тим соціальним середовищем, звідки людина отримує знання моральних, правових, політичних, естетичних та інших принципів і норм, які суспільство (держава, сім'я, школа) надає своїм членам.

Теоретичним підґрунтям дослідження цінностей та їх суспільної ролі є теорії цінностей, а саме: трансценденталізм, персоналістичний онтологізм, натуралістичний психологізм, культурно-історичний релятивізм і соціологізм [5, 763-764]. Натуралістичний психологізм (А. Мейнойга, Р. Перри, Дж. Дьюї, К. Льюїс) стверджує, що цінності існують як факти предметної реальності, оскільки їх основою є потреби людини. Представники трансценденталізму (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) дотримувалися протилежної думки, співвідносячи цінності з трансцендентальною свідомістю. У зв'язку з цим, цінності позбавлялися «матеріального» інтересу і виступали як мета, ідеал, носієм якого є свідомість. Споріднену точку зору на природу цінностей висловлювали представники персоналістичного онтологізму, які розглядали цінності як найвищий аксіологічний ступінь (М. Шеллер). Згідно з культурно-історичним релятивізмом (В. Дільтей), усі цінності вважалися впорядкованими в рівноправні ціннісні системи, а отже, засвідчувалося існування ієрархії життєвих цінностей як на індивідуальному, так на і суспільному рівнях. Соціологічні теорії цінностей (М. Вебер) розглядають цінність як норму, що виражає значущість для суб'єкта. Не заглиблюючись у детальну характеристику сучасних аксіологічних досліджень, відзначимо, що більшість дослідників стверджують існування в будь-якій соціокультурній системі цінностей двох порядків, а саме цінностей-цілей та ціннісних засобів (Н. Чавчавадзе). До безумовних цінностей-цілей належать абсолютні цінності індивідуального і суспільного життя: добро (абсолют моральний), гармонія (абсолют духовний), краса (абсолютний абсолют). Перший тип цінностей пов'язується з вітальними потребами людей, тобто всім, що має значення для людини і вимагає задоволення потреб, а другий (надвітальний) визначається як найвищий вимір людської духовності.

У зв'язку з вищенаведеним зазначимо, що в сучасній психології також існують різні інтерпретації поняття «цінність»: ідеал-ідея, зміст якої виражає щось значуще для людини (І. Надольний); певні ставлення (Ш. Власов); об'єкти навколишнього світу, що можуть задовольнити потреби (Ф. Щербак, В. Тугарінов); проміжна ланка між інтересами і потребами (А. Маслоу, П. Ігнатенко); усвідомлений і прийнятий смисл (Б. Братусь). Виходячи з цього, ціннісні орієнтації розглядають як: спосіб диференціації об'єктів за значущістю (А. Петровський); різновид диспозиційних утворень (В. Ядов); систему установок щодо дійсності (О. Асмолов, Г. Андреева, Ф. Басін, Д. Узнадзе); загальноприйнятий смисл життя (О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв) [4, 24-25]. Останнім часом науковці зосередили увагу на дослідженні груп цінностей, які органічно пов'язані з концептуальними розробками еталонних моделей виховання зрілої особистості-громадянина. Так, концептуальна модель зрілої особистості-громадянина, розроблена М. Боришевським, є цілісною, відносно завершеною системою, в якій подані підсистеми цінностей, ціннісних орієнтацій, які самою своєю суттю характеризують громадянськість людини загалом та громадянську свідомість і самосвідомість зокрема. Еталонна модель особистості-громадянина була створена задля визначення психологічних закономірностей виховання громадянської свідомості та самосвідомості особистості. Виділені групи цінностей (моральні, громадянські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні та валеологічні) є своєрідним еталоном ціннісного потенціалу особистості. Намагаючись виокремити чинники формування ціннісного потенціалу молоді в умовах сьогодення, завдяки освітньо-виховному впливу на неї, необхідно приділяти більшу увагу цінностям свідомості та самосвідомості особистості, рівень сформованості яких є критерієм рівня громадянського становлення особистості і визначає її ціннісний потенціал. Насамперед мова повинна йти про формування моральних, громадянських, світоглядних, екологічних, естетичних, інтелектуальних і валеологічних цінностей.

Трансформаційний розвиток соціуму, інформаційна революція і глобалізація активізували пошукову активність людей. На індивідуальному рівні виникнення проблемних ситуацій, викликаючи активізацію пошукової активності, спричинило зростання стресових станів, невдоволення, розчарування, втрати смислу існування. Стресові ситуації, викликані різкими змінами життя, відмовою від стереотипності у поведінці і мисленні, сприяли вмиканню пошукового механізму «правопівкульної свідомості». За таких умов людина змушена ухвалювати креативні, нестандартні рішення, засновані не стільки на свідомій оцінці, скільки на інтуїтивних імпульсах, припущеннях, підсвідомості. Отже, наголошуючи на необхідності актуалізації ролі освіти і виховання у формуванні ціннісного потенціалу молоді, необхідно враховувати, що за умови нормального функціонування соціальної системи, поведінка індивіда визначається «лівопівкульною свідомістю», при цьому вчинки людини, процес ухвалення рішень знаходяться під впливом звичної системи її цінностей. «Кризове» вмикання «правопівкульної свідомості», активізуючи спонтанне зростання пошукової активності особистості, заснованої на

інтуїтивних, ірраціональних началах, опосередковує радикальний характер трансформаційних процесів суспільного розвитку [7, 114–115].

Тенденція до дегуманізації всіх сфер життя поставила у центр уваги науковців дослідження гуманістичних засад розвитку соціальних процесів, пошук нових духовно-моральних орієнтирів гуманітарної стратегії нашого державотворення в умовах глобалізації та інформаційної революції в цілому та формування духовно-ціннісного потенціалу особистості зокрема. Щодо цього основним соціально значущим шляхом впливу на формування ціннісного потенціалу особистості, покликаним прискорити утвердження гуманістичних основ у переломний період соціальної трансформації, є формування національних і загальнолюдських цінностей у дітей та молоді, насамперед моральних і громадянських цінностей, які є основою цивілізованого розвитку українського суспільства у напрямку його світоглядної консолідації. Мова йде про поєднання особистісного, національного і вселюдського, зокрема про формування в особистості національної свідомості, духовної єдності поколінь, високої мовної культури в поряд з надіндивідуальними світоглядними цінностями, а саме: визнанням духовної свободи людини, її абсолютної безкорисливості вчинків, ненасиллям, повагою до людської гідності тощо. Ми поділяємо думку М. Боришевського про те, що задля цього необхідно насамперед формувати світоглядні цінності особистості, які допомагають людині виходити за межі буденності, оцінювати себе, свої діяння і спосіб життя з позицій вічних цінностей [2, 307].

Формування національних і загальнолюдських цінностей необхідно починати з формування цінностей суб'єктивно-особистісних, оскільки вони є сукупністю настанов й оцінок, ідеалів і принципів, імперативів і заборон, які виконують функцію норм, усталених орієнтирів поведінки людини, її життєдіяльності. При цьому необхідно враховувати, що цінності у житті окремої особистості є насамперед виміром речей навколишньої дійсності з позицій її потреб та інтересів. Тобто це позитивне або негативне значення будь-якого об'єкта чи явища для людини. Останнє означає, що цінності існують об'єктивно, як властивості предметів, які самі по собі ані позитивні, ані негативні. Все, що оточує людину, отримує ціннісну характеристику лише відносно її потреб, тобто за своєю суспільною функцією. А. Корецька наголошує на тому, що у процесі освоєння освітніх цінностей особистість виявляє здатність до осмислення й переосмислення інформації, що сприяє її рефлексуванню й самоідентифікації. Ідеї освіти, охоплюючи матеріальну, соціально-політичну, духовну й культурно-побутову сфери суспільного життя, містять підготовку до істини, до потенції високого в особистості у формі вдосконалення внутрішнього світу (світогляду) як свідомого духовного життя людини [3, 38].

Світ цінностей окремої людини – це світ її практичної діяльності, у межах якої формується емоційне ставлення до всього зовнішнього. Методологічні принципи формування особистісних цінностей достатньо обґрунтовані у психології (С. Анісімов, М. Бахтін, Б. Братусь, І. Бех, М. Боришевський).

Водночас сьогодні науковці звертають увагу на особистісно зорієнтовану систему виховання, яка полягає у формуванні самоцінності особистості, любові до справедливості та нетерпимості до насилля, спадкоємності національних і загальнолюдських цінностей, духовного збагачення і розвитку творчого потенціалу особистості. Головними чинниками формування особистісних цінностей постають потреби, інтереси та емоційні переживання, які супроводжують предметно-практичну діяльність особистості. Отже, задля ефективного формування ціннісного потенціалу особистості у процесі освітньо-виховного впливу необхідно застосовувати рідну мову, фольклор, сімейні цінності, інші етнічні традиції, тобто сукупність засобів, які поєднують покоління народу в єдину, цілісну національну спільноту.

Зауважимо, що незадовільний стан розробки проблеми формування цінностей багато в чому пояснюється тим, що тривалий час у соціально-гуманітарних дисциплінах наростали процеси відчуження від загальнолюдських цінностей та соціокультурних аспектів розвитку особистості. Феномен формування цінностей був найбільш досліджений психологією, а саме було доведено, що формування особистісних цінностей, які інтегрують у собі національне і загальнолюдське, проходить два рівні: конвенціональний та автоматичний. Зовнішні критерії цінностей сприймаються на конвенціональному рівні, або рівні ментальності (сукупності процедур мислення окремого індивіда), що пояснює їх формування на рівні уявлень суб'єктивно-особистісних цінностей, а саме етичних (добра, краси, віри, істини) і частково національних, найбільш узгоджених з традиційною ментальністю українців (милосердя, гуманності, національної гідності, любові до рідної мови, звичаїв, традицій).

У наш час важливо зосереджувати увагу на дітях, адже саме у дитинстві відбувається поєднання, синтез особистісного і національного та їх узагальнення із уселюдським. Усвідомлення національних і загальнолюдських цінностей виникає у дитини внаслідок прямого оцінного впливу дорослих. У ранньому дитинстві, дошкільному і молодшому шкільному віці формується вміння слідувати певним нормам і правилам, що встановлюють дорослі. Дитина засвоює на рівні уявлень соціальні норми і правила, традиції, звичаї. Це відбувається у процесі сюжетно-рольових ігор, які дають можливість відчути свободу творчості, у якій проявляється естетичне начало людини, формуються самопізнання і навички творчого ставлення до світу. Отже, у процесі гри дитина набуває перший досвід вибору ціннісних орієнтирів життєдіяльності, хоча він певною мірою недиференційований. Граючись, діти відчувають і переживають свободу, що само по собі має дві іпостасі – моральну та естетичну.

Моральна свобода постає як перемога правди в дитині над неправдою, добра над злом. Естетична свобода пов'язана з творчим характером гри. Щодо цього дитинство дає парадоксальну картину морального розвитку особистості як у грі, так і поза грою. Саме тому гетерономність моральної зрілості дитини пояснюється її нездатністю до формування особистих моральних дій та

схильністю до їх запозичення ззовні (родини, суспільства, настанов, традицій). На автономному рівні ціннісні уявлення трансформуються у своєрідні внутрішні надбання, які характеризують склад розуму, менталітету, що зумовлює поведінку та діяльність особистості, тобто особистість їх засвоює на рівні понять. На цьому рівні формується ціннісна орієнтація особистості, яка визначає її здатність сприймати чи діяти відповідно. Отже, цінності виявляються у конкретних матеріальних формах, насамперед актах, вчинках, діях. Це підтверджується тим, що вже на другій стадії дитинства (5–7 – 11–13 рр.) формуються не тільки моральні ідеї та правила, а й моральний аспект вчинкової дії. Пошук внутрішньої цілісності, бажання творчої реконструкції дійсності задовольняється навчальною діяльністю у підлітковому віці, творчий характер якої вказує на естетичну активність особистості. У цей період формування цінностей передбачає тривалий емоційний вплив на свідомість і потребова-мотиваційну та дійову сфери (практичну сторону поведінки) особистості [6, 92].

Вищезазначене актуалізує необхідність сприяння саморозвитку духовності молоді, розкриттю і реалізації її здібностей, істотної суті. Саме тому в умовах глобальної світової економічної кризи для нашого суспільства особливої актуальності набуває проблема визначення чітких пріоритетів у царині соціально-ціннісних орієнтирів. Соціально-економічні кризи, перехід до суспільства інформаційного типу та глобалізаційні зміни вимагають негайного вдосконалення технологій педагогічної майстерності, подальшого опрацювання освітньо-педагогічних заходів щодо їх втілення. Намагаючись відійти від предметної диференціації освіти, від її репродуктивності, усі зусилля повинні бути спрямовані на формування наукового світогляду молоді, її ціннісного потенціалу. Разом з тим необхідно визнати, що інноваційні трансформації змістовної сторони навчального процесу, методів, форм і засобів навчання потребують вдосконалення. На нашу думку, одним із чинників формування ціннісного потенціалу особистості постає усвідомлення особистістю смислу сукупності всіх компонентів її життєдіяльності. При цьому джерелом смислоутворення є потреби і мотиви людини, адже, як удамо відзначає Ю. Пелех, – смисл породжується реальними відносинами, що пов'язують особистість з об'єктивною дійсністю. Смисл є процесуальним і виконує функцію регуляції практичної діяльності, при цьому смислові новоутворення не існують в ізольованому вигляді, а утворюють єдину складну систему [4, 26].

Отже, освіта, як суспільний процес розвитку і саморозвитку особистості, як чинник духовного розвитку людини, як процес суб'єкт-суб'єктивної взаємодії вчителя й учня, спрямована на передачу (засвоєння) знань, формування вмінь і навичок, виховання культури мислення і почуття, здатності до самоусвідомлення, самовизначення, самоактуалізації та самореалізації в індивідуальній творчій діяльності. Як зазначає В. Андрущенко, трансформований засобами освіти «дух епохи» стає для особистості її стрижньовою основою, визначає співрозмірність (неспіврозмірність) людини з епохою [1, 356].

Висновки. Таким чином, за конкретних умов реформування освіти України питання щодо формування ціннісних підсистем особистості, сукупності ціннісних орієнтацій, які є підґрунтям для розвитку рис громадянськості, є ключовим у ціннісному дискурсі. Освіта є тим соціальним інститутом суспільства, який надає міцності і впевненості суспільним відносинами і сприяє накопиченню соціального досвіду та цілеспрямованому формуванню особистості, адже завдяки освітньо-виховному впливу на особистість створює гнучкі механізми її адаптації до умов життя, даючи людині змогу розкрити творчий потенціал. Сучасна освітянсько-виховна галузь розвивається відповідно до глобалізаційних або антиглобалізаційних процесів, відповідно до «духу епохи», що насамперед зафіксовано у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті. Філософією загального розвитку освіти і виховання за умов сьогодення є філософія людини у глобалізаційно-інформаційному суспільстві, людини освіченої, здатної до застосування накопиченого когнітивного потенціалу в емпіричній реальності свого повсякденного буття. Саме у цьому напрямку повинна відбуватися соціально-філософська модернізація змісту ціннісного дискурсу в освіті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. [2-ге вид., допов.]. – К. : Знання України, 2008. – 819, [80] с.
2. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктивності до вершин духовності : [монографія] / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. – (Серія «Монограф»).
3. Корецька А. Освіта і її духовна зорієнтованість в українському суспільстві / А. Корецька // Вища освіта України. – 2007. – №1. – С. 36–41.
4. Пелех Ю. Цінності і смисл як інтерпретація педагогічного суцього / Ю. Пелех // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 21–30.
5. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 890 с.
6. Щербакова І. Психологічний аналіз особливостей формування національних і загальнолюдських цінностей / І. Щербакова // Сучасна молодь: крок у майбутнє: зб. наук. праць. – Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – С. 90–94.
7. Щербакова І. М. Трансформація соціальної структури і деструктивні процеси в суспільній свідомості з позицій інформаційного критерію / І. М. Щербакова // Філософські науки : зб. наук. праць. – Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – С. 110–118.

РЕЗЮМЕ

И. Н. Щербакова. Ценностный дискурс в образовании в период глобализации и информационной революции.

В статье рассмотрены факторы формирования ценностного потенциала молодежи в информационном обществе. Проанализирована роль образования и воспитания в преодолении кризиса ценностных ориентаций личности. Исследованы актуальные вопросы ценностного дискурса в образовании, обусловленные информационной революцией и глобализационным поворотом истории.

Ключевые слова: *ценность, ценностные ориентации, личность, ценностный дискурс в образовании, эталонная модель личности-гражданина.*

SUMMARY

I. M. Scherbakova. Valued Discussion in Education in the Period of Globalization and Informative Revolution.

The article is devoted consideration of factors of forming of the valued potential of young people in informative society. The role of education and education in overcoming of crisis of the valued orientations of personality is analyzed. The questions of valued discussion are probed in education conditioned informative revolution and globalization turn of history.

Key words: *and value, valued orientations, personality, valued discussion, is in education, standard model of personality-citizen.*